

Ѓорѓи Поп-Атанасов

Македонска академија на науките и уметностите

popatanasov@yahoo.com

РАКОПИСНОТО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО НА КРАТОВО

Во минатото градот Кратово бил значаен административен, трговски, рударски и културен центар во Североисточна Македонија. Овој свој статус тој го задржал и по доаѓањето на Турците на Балканот, особено во првите векови на османлиското владеење. Географската положба на Кратово била причина за доцното населување на Турци во него, поради што тамошните македонски првенци ја зачувале својата економска моќ. Тоа, пак, од своја страна, позитивно влијаело врз натамошниот духовен и културен развој на овој дел од Македонија. Кратовските феудалци ги потпомагале манастирите и црквите, а со тоа и културно-просветната дејност што се одвивала во нив.

Уште на почетокот од турското владеење во Кратово со книжевна дејност се занимавале истакнати книжевни дејци. Таков бил, на пример, кратовчанецот дијак Димитар, кој во 1466 г. за потребите на Охридската архиепископија, по порачка на архиепископот Доротеј, направил словенски препис на номоканонот. Кон својот препис дијак Димитар додал опширен поговор, во којшто дава интересни податоци за Охридската архиепископија и за Македонија воопшто. Покрај поговорот, во ракописот е поместен и список на потчинетите на Цариградската патријаршија архиепископии и митрополии, речник на латински зборови што се употребуваат во текстот на номоканонот со соодветен словенски превод (Поп-Атанасов 1980: 275–281) и преписи од две писма што влашкиот кнез Стефан Велики и охридскиот архиепископ Доротеј ги размениле меѓу себе во 1456 г. (види Снегаров 1932: 42–43) Кон крајот на XV и почетокот на XVI в. во Кратово работи и книжевникот Ѓуро кој, судејќи според неговото име, бил световно лице. Од неговото книжевно наследство е идентификуван еден панегирик во библиотеката на Зографскиот манастир во Света Гора

(бр. 109). Ракописот содржи житија и слова од минејниот и триодниот циклус, меѓу кои има и преписи од оригинални словенски литературни дела: житие на св. Петка од трновскиот патријарх Ефтимиј со датокот на Григориј Цамблак, Пофално слово за Лазар од св. Климент Охридски, слово за Вознесение од Јован Егзарх и слово за св. Ѓорги Победоносец од Григориј Цамблак (Иванова 2008: 76). Записот на книжевникот Ѓуро е на л. 307^a и гласи:

Сига роука Гюрина. † Сію книгоу исписа бжтвни панагирикъ
 8 гра Кратовоу еродиакоу оуенї. бѣ да прости въ цртве си въ
 вѣки амїнь: сѣщеникъ ли: дикакъ ли: прост ли: ако тко оузме да
 прѣпише или да чѣти · молю ви се и колѣнемъ касаю: испра[в]
 ланите: а не кльнете: а васъ бѣ да проститъ: аминь.

Особено активен книжевно-уметнички центар Кратово станува во текот на XVI в., кога тука работат плејада истакнати книжевни дејци, какви што се Јован Кратовски, протопоп Јоан Кратовски и поп Лазар Кратовски.

Од книжевното наследство на Јован Кратовски, кој во научните истражувања често се поистоветува со протопоп Јоан Кратовски, е зачуван еден требник со негов авторски запис од 1526 г. Ракописот се наоѓа во библиотеката на Српската патријаршија во Белград под бр. 171; содржи 306 листови и е богато илуминиран со заставици и иницијали. Записот на книжевникот се наоѓа на крајот од ракописот (л. 306^b) и ја има следнава содржина:

Азъ многугрѣшни рабъ бжи «и сїе Трѣници...» Ишва.
 Потрѣдивъ се исписа сїю бжтвнѣю книгъ гнѣ моеѣ ридителю въ
 лѣѣ 734 (7034 – 1526) мѣца авгѣста аї днѣ а въ место бгѣхранимо
 Кратово да ѡци и братие млю ви избраное стадо Хво словесни
 швцѣ до кога доходи сїа книга · чтите исправлающѣ аще ли что
 сѣгрѣшихъ не кльните понѣже не писа дхъ сїї нѣ рѣка грѣшна
 а ѡмъ слабъ а мисли ме сметахѣ печалию житїа сега свѣта
 сѣтнаго понѣже беѣ и врѣмена зла · а сѣмрѣти по места честѣ
 бивахѣ а по писанию кончина близъ а ми неготѣви шѣфтаемъ се ·
 а ѣчитель мой мало прихѣжаше · да млю ви оци и братие иж ва
 прочитаѣт сїе рѣцете бѣ да простї ѣчителѣ моего ї родители ·
 исписавшаго сїю книгъ а ва бѣ да блѣви въ вѣкии · аминь.

М. Харисијадис, која ги проучувала кодиколошките, палеографските и уметничките особености на требникот СРБ 171 и на ракописите пишувани од протопоп Јоан Кратовски, дошла до заклучок

дека требникот од 1526 г. не е пишуван од кратовскиот протопоп Јоан, туку од друг кратовски книжевник со истото име (Харисијадис 1992: 213–216). Освен тоа, според нејзиното мислење, кон книжевното наследство на Јован Кратовски припаѓаат и требниците з.І.63 и з.І.68 од Збирката на Радослав Груиќ во Музејот на Српската православна црква, чијашто орнаментика е скоро идентична со орнаментиката на требникот СПБ 171 (Харисијадис 1992: 214–215).

Кон книжевното наследство на Јован од Кратово, според Б. Јовановиќ-Стипчевиќ, припаѓал и минејот за март, којшто се наоѓал во Лесновскиот манастир и од којшто четири листа се чуваат во ракописната збирка на Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград под сигнатура Ђоровиќ Фгм 7 (Јовановиќ-Стипчевиќ 1997: 125).

Што се однесува до протопоп Јоан Кратовски, можеме, без двоумење да констатираме дека тој е еден од најистакнатите македонски книжевници од периодот на XVI в. Притоа, тој не е само искусен калиграф, но и илуминатор на ракописите што ги пишувал. Сите негови ракописи се богато орнаментирани со минијатури, заставици и иницијали, изработени во неовизантиски и балкански стил. Од неговото книжевно наследство досега се идентификувани девет ракописи – седум евагелија, еден служебник и еден зборник со канони и параклис на св. архангел Михаил.

1. *Евангелие*, 1558 г. Хар. I + 318 + 2 л. Писмо – крупен правилен полуустав, правопис – безјусов, едноеров (ъ, сосем ретко ъ). Ракописот содржи четвороевангелие со предговорите на Теофилакт Охридски, месецослов и упатства за редоследот на евангелските четива. Записот на книжевникот се наоѓа на л. 317^б и гласи:

† Глава съвършителю бѣу въ вѣкы вѣкѣ амѣнь: —

Писа сѣе сѣое и бѣжтвѣное ѿвѣліе послѣдны въ сценѣныцѣхъ, по ѿ Іѡанъ. въ мѣсто Кратово: —

Въ лѣтѣ 7066 – 1558) мѣца гѣнѣарѣа, крѣ сѣнцѣ, і, лѣнѣны ж, зѣ: —

Основниот дел од ракописот се чува во библиотеката на Зографскиот манастир (I. B.2), а еден лист од евангелието има и во збирката на Порфириј Успенски во Руската национална библиотека во Санкт Петербург (F.I.599) (Кодов, Райков, Кожухаров 1985: 82–84, 188–189, 241–242).

2. *Еванџелие*, 1562 г., хар. 338 л. Писмо – крупен калиграфски полуустав, правопис – ресавски. Ракописот содржи четвороевангелие со упатство за редоследот на евангелските четива, предговори од Теофилакт Охридски и месецослов. Записот на поп Јован е на л. 334^а:

Сіе сѣое и бѣжтвное еѣліе ѡписа се въ мѣстѣ Кратово по заповѣди гна Матѣеа Ламбѣрїа великаго сѣіе и великые цѣкви Софїи Сардаквстеи въ днїи бл҃гочѣстиваго и хѣлюбиваго господара княза Димїфіа. Правещоу же тогѣ прѣстоѣ влѣствїа въ срьблїи кѣ Макаріоу архїепѣпоу въ Пекїи. Писа послѣнїи и мѣнши въ сѣеннїцѣ тѣ пѣ Іѡннѣ . И мѣю се аще что и погрѣшїи любѣве раѣ бѣжіе, простете, а вѣ бѣ да прости.

Въ лѣтѣ ѡѣба (7071 – 1562) мѣа септѣврїа.

Евангелието се наоѓа во Црковниот историско-архивен институт при Бугарската патријаршија под бр. 34.

3. *Еванџелие*, 1567 г., хар. II + 322 + 2 л. Писмо – среден калиграфски полуустав, правопис – ресавски. Содржи четвороевангелие со предговори на Теофилакт Охридски, месецослов и упатство за читањето на евангелијата. Записот на поп Јоан е на л. 322^а:

Сіе сѣое и бѣжтвное еѣліе сѣписа се въ мѣсто Кратово въ днїи и въ лѣтѣ ѡ Бытїа ѡѣе (7075 – 1567) мѣа маїа. Писа послѣнїи и мѣншїи въ сѣеннїцѣ тѣ пѣ Іѡннѣ, да мѣю вы оци сѣїи и братїа, аще что погрѣшїи простете а вѣ бѣ да проститѣ: —

И тоже лѣтѣ прїими царѣтво Селїи мѣа ѡ, синь Сѣленмановѣ.

Ракописот се чува во Црковниот историско-архивен институт при Бугарската патријаршија во Софија под бр. 250.

4. *Еванџелие*, 1569 г., хар. 317 + 1 л. Писмо – среден полуустав, правопис – ресавски. Содржи четвороевангелие со предговори на Теофилакт Охридски, месецослов и упатства за читањето на евангелијата. Записот на поп Јоан е на л. 316^а:

Сы сѣты и бѣжтвны теѣроѣлѣ . по дарѣ сѣго дѣха . писа послѣнїи и мѣншїи въ сѣеннїцѣ тѣ пѣ Іѡннѣ . въ мѣсто глїеѣ Кратово . въ лѣтѣ ѡѣѣ (7077 – 1569) мѣа мартїа . і . кроу слнцоу . кѣ ., лоунынї . і . .

Основниот дел од ракописот се наоѓа во библиотеката на Зографскиот манастир (I. в. 3) (Райков 1986: 303–305), а еден лист од еванге-

лието има во збирката на Порфириј Успенски во Руската национална библиотека во С. Петербург (F. I.602).

5. *Еванџелие*, 1579 г., хар. 288 л. Писмо – среден калиграфски полуустав, правопис – ресавски. Содржи четвороевангелие со предговори на Теофилакт Охридски, упатство за редоследот на евангелските четири и краток месецослов. Записот на поп Јоан се наоѓа на л. 5^а, над заставицата: ПИ̇ ГФШНИ П̇ И̇ ПР̇ПОПА Л̇Ъ ꙗꙗꙗ (7087 – 1579) (Христова, Мусакова, Узунова 2009: 71–73, 189).

Евангелието се чува во Црковниот историско-архивен институт при Бугарската патријаршија во Софија под бр. 473.

6. *Еванџелие*, пишувано во 1580 г. во Крајова (Романија). Хар. 290 л. Содржина: четвороевангелие. Во 1684 г. ракописот е однесен во манастирот Раковица кај Белград, а оттука, околу 1739 г., – во манастирот Ремета, од каде што подоцна е пренесен во Музејот на Српската православна црква во Белград, каде што се наоѓа и сега под бр. 332 (Popescu-Vilcea 1982: 97–98). Записот на поп Јоан се наоѓа на л. 289^а:

Сѣи сѣи тетроеѿль сѣписа се въ земли оугровлахѣискои въ мѣсто Кралѣво въ дѣи гп̄дина Іѡ Мѣна воевѣ, въ лѣѣ ꙗꙗꙗ (7088–1580) мѣа ѿста · вѣ · дѣнь · Писамънши и послѣнѣи въ сѣценницѣ прѣпопа Іѡаннь, сръбѣѣ ѿ мѣста Кратова. Простете, и бѣ вѣ да проститѣ, амѣ.

7. *Еванџелие*, пишувано во Крајова во 1583 г. Хар. 265 л. Содржи четвороевангелие. Записот на протопоп Јоан е сличен со оној од претходниот ракопис и гласи:

Сѣи сѣи бѣтвенѣи тетроеѿль сѣписа се въ земли угровлахѣискои въ мѣсто Кралѣво въ дѣи господѣна Мѣна воевѣ, въ лѣѣ ꙗꙗꙗ. (7091–1583) мѣа гѣ · еѣ · дѣнь · Писа азъ грѣшни и послѣдѣи въ сѣценницѣ тѣ прѣпопа Іѡань, сръбѣѣ ѿ мѣста Кратова. Да мѣю вы ѿци и братѣа аще что погрѣши простете, понеже сѣ зръцалѣ писа, а васѣ да прости Гѣ прѣмѣстивы и бѣи вы и помѣоуѣ во вѣкы, амѣ. (Велев 2017: 237).

Евангелието се чува во Музејот на уметноста во Букурешт под сигнатура Ms. Slav. 11.

¹ Во тоа време Кратово се наоѓало во дицезата на српската Пеќска патријаршија, поради што поп Јоан се самоидентификува како Србин.

8. *Служебник*, 1567 г., хар. VII + 102 + 5 л. Писмо – среден правилен полуустав, правопис – ресавски. Ги содржи литургиите на св. Јован Златоуст и св. Василиј Велики. Записот на поп Јоан е на л. 102^а:

Сїю вѣжтнѡую книгоу лѣргїю писа тѧ пѠ ІѠ въ мѣсто
Кратово, въ лѣтѣ 7075–1567) мѣца а҃ста, любимомъ ми братѣ кѣ
пшѣ ІѠ, въ Гардакїи.

Ракописот се чува во библиотеката на Рислкиот манастир под сигнатурен број 1/23 (Рајков, Кодов, Христова 1986: 67–68).

9. *Каноник со ѿпараклис*, XVIв., хар. 86 л. Кодексот претставува конволут од два ракописа, при што вториот од нив има два дела (л. 31–70 и л. 71–85) и се поврзува со книжевната дејност на Јоан Кратовски. Овие два дела од кодексот содржат канони на св. Арх. Михаил на осумте гласови што му се припишуваат на Јосиф Химнограф, и параклис на св. архангели Михаил и Гаврил. Записот на книжевникот е на л. 70^б и гласи:

† Іѣ писа се въ лѣтѣ 7057–1549) і тожѣ вѣрѣ настоен бѣ
сѣтго архѧгла ин҃гмѣ Нектарїе іеромонаѣ. Крѣ слнцоу а, лѣтѣ · и · ѡѣ
· а ·, епѧта · а ·, ин҃диктїѡнь · з ·. Слѧ бѣ ѡ въсеѣм.

† звѣплеъ всѣѣъ (т.е. диаконъ Јоанъ).

Авторките што го атрибуираат ракописот кон книжевното дело на Јоан Кратовски истакнуваат дека „почерк второго переписчика имеет ряд специфических черт кратовскаго типа письма“ (Ѓовчева, Минева 2020: 43) и дека протопопот Јоан го пишувал ракописот кога сѣ уште бил ѧкон (Ѓовчева, Минева 2020: 51).

Ракописот се чува во Националната банка на Грција во Атина, Палеографски архив, под сигнатура М 64.

Од книжевното наследство на поп Лазар Кратовски досега се идентификувани три ракописа: зборник со слова, служби и житија од 1564 г., минеј за декември од 1571 г. и стиховен пролог од 1572 г.

1. *Зборник*, 1564 г., хар. 289 л. Писмо – среден полуустав, правопис – ресавски. Зборникот, покрај преводни литературни дела, содржи и оригинални словенски литературни творби: житие на св. Никола Јанински (св. Никола Нови Софиски) од Матеј Граматик и служба на истиот светец од книжевникот Андреј, како и препис од Општото пофално слово за софиските новомаченици од анонимен автор. Записот на поп Лазар е на л. 209^а:

ителта и ѿ прѣчтїе Бїце. И да бѣде пораженъ силою чѣтнаго и животворецаго крѣта и да мѣ є прѣчтѣаа мѣти бжїа съпрѣница на страшнемъ сѣдѣ. И писа се при игѣменоу Павлоу іеромонахѣ.

Ракописот се чува во Архивот на Хрватската академија на науките и уметностите во Загреб под сигнатура III с 14 (Moštin 1955: 184–185).

Покрај наведените три ракописа, постои претпоставка дека кон книжевното наследство на поп Лазар Кратовски припаѓа и псалтирот бр. 13 (203) од збирката на бугарската Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методиј“ (Мусакова 2015: 91). Псалтирот содржи 268 листови и е пишуван со полууставно писмо и ресавски правопис (Цонев 1910: 13–14).

Оваа активност на кратовските свештеници придонесла да се зачува книжевното наследство настанато во претходните векови и да се збогатат библиотеките на некои истакнати световни и духовни лица и на кратовските цркви со нови ракописни книги. Ова недвосмислено се потврдува од фактот што некои истакнати кратовчани поседувале стари ракописни книги, а богати збирки со ракописни и старопечатени црковни книги имале и кратовските цркви „Св. Никола“ и „Св. Јован Крстител“.

Познато ни е дека ракописни книги поседувале кратовскиот митрополит Макариј (пергаментен апостол и ракописен толковен псалтир) (Иванов 1931: 92/6, Стојановиќ 1902, 295–296), кратовскиот кнез Андреј (четвороевангелие од XV–XVI в.) (Стојановиќ 1903, 21–22) и еромонахот Атанасиј Кратовец (пергаментен Ерусалимски типик и зборник од XV в.) (Кавелин, Л. 1871, 1, 24, Амфилохий 1875: 18, Богдановиќ 1978: 178), додека кратовскиот митрополит Михаил поседувал цела збирка со ракописни и старопечатени црковни книги.²

Како што веќе спомнавме, збирки со ракописни и старопечатени црковни книги имале и кратовските цркви – соборниот храм „Св. Никола“ и црквата „Св. Јован Крстител“.

Црквата „Св. Никола“, како соборен храм на кратовските митрополити, секако, имала солидна збирка со црковни книги, коишто во минатото биле отугени и однесени надвор од соборниот храм. Денес располагаме со сигурно сведоштво само за еден ракопис, којшто се наоѓал во библиотеката на овој црковен храм, додека за уште два ракописа може да се претполага дека биле негова сопственост. Станува

² Во врска со ракописната збирка на митрополитот Михаил авторот на овој прилог имаше свој реферат под наслов „Ракописите и записите на кратовско-штипскиот митрополит Михаил“ на Меѓународната научна конференција „Македонија – крстопат на епохи, цивилизации и култури“, одржана на 23.11.2023 на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

збор за едно евангелие од 1610 г., октоих од XVI в. и минеј за декември од XV в.

Евангелието е пишувано од поп Петар од Горно Уино во 1610 г. и има богата миграциска историја: во 1611 г. монах Дмитрофан од братството на Романовата ќелија „Успение Богородично“³ го подарил евангелието на својата монашка ќелија; по запустувањето на ќелијата „Успение Богородично“ евангелието се нашло кај некој Турчин, од којшто го откупил Петко Пепелар од светиниколското село Павлешинци и во 1666 г. го приложил во кратовската соборна црква. Подоцна, во 1686 г., ракописот се наоѓал во Осоговскиот манастир, каде што го нашол пеќскиот патријарх Арсениј и врз него оставил два записа (на л. 183б и л. 234б). Од страна на патријархот Арсениј ракописот, по сè изгледа, е однесен во Пеќската патријаршија, во чијашто збирка евангелието сега се чува под бр. 18.

Ракописот има 254 листови; писмото е полууставно, а правописот – безјусов со траги од ресавската правописна реформа. Содржи четвороевангелие со предговори на Теофилакт Охридски, месецослов и други придружни текстови. Орнаментиран е со иницијали и заставици од неовизантиски тип.

Записот на поп Петар се наоѓа на л. 252^a и гласи:

Писа се сѣа бжѣтна книга еѣглїе въ лѣто ꙗ̄ тыцно и ꙗ̄ иі · а ѡ рѡжѣства хѣа ꙗ̄ хїи (sic), крѡгъ слнцѡ · ѡ · лѡне · ѡ · индїктѡ · ѡ · ѡемелїе · еі ·

Писа многгрѣшнїи и послѣднїи въ сїценѣицѣ Петръ ѡ село глїеми Горнїе Оуино · емѡже ѡчьство гробъ зѣмла же мѣи · да ѡцїи и братїе аще бѡдетъ что погрѣшено въ книзѣ сен исправлаите а не кльнете · понеже не писа дѣхъ сѣты, ни аггль · нь роуке грѣшне и брѣнїне, и дѣхъ оунили ѡкаанны и грѣшнїи · понеже и очи мои изнемоства (sic) ѡ старости · сего ради блѣвите а не кльте (sic) · да въси оулучимъ деснаго стоганїа и оуслышї бл҃гаго гласа вл҃чна прїидете бл҃венїи оца моего, наслѣдѡвите оуготованное вамъ · боуди же въсѣмъ намъ оулучити славецѣ коупно оца и сїа и сѣго дѣа · и нїа и прѣно и въ вѣкы вѣкѡ, амїнь. (Вуксан 1936: 148).

Записот на Петко Пепелар од 1666 г. за приложувањето на евангелието во кратовската соборна црква е на л. 252^b:

³ Се претпоставува дека ќелијата се наоѓала на просторот помеѓу Кратово и Крива Паланка (Петковић 1950: 288).

Да се знае како приложи Петко Пепеларъ врѣтакъ ѿ Павлешенѣци сие еѿлине ѿ Романове келие · и шбрете га ва тѣрѣскеи рѣце · и ѿкѣпи га · за · ꙗ · ѿ · ꙗ · и приложи га ва гра̃ Кратѣ · ва съборѣною црѣкѣ ѿца наше арѣхѣиерета хѣва Николи · и паки ако се изѣшбрете некои брѣа ва сѣтѣю Бѣѣ Романове келие да пребивае паки да се подастѣ. безѣ аѿре · да естѣ тако · ако ли се не шбрете нико · а шно да пребиваетѣ ва сѣтѣо ѿца нашего Николи · до сконѣчание века · и писа се сие писание ꙗ гра̃ Пѣнѣк · в лѣ · ꙗ · ꙗ · ꙗ · ꙗ · мѣа · ферѣфара · прѣви · дѣнѣ. (Вуксан 1936: 148).

Поп Петар бил ученик на протопоп Јоан Кратовски. Тоа е засведочено во своерачен запис на поп Петар во евангелие што тој го пишувал во 1578 г. (ЦИАИ 28): Писа ꙗченикѣ попа Иѣановѣ. (Христова, Мусакова, Узунова 2009: 71). Покрај ова евангелие и евангелието Пеќ 18 (атрибуција на Ц. Евлогиева-Кацарова), кон книжевното наследство на поп Петар се приопштува и Горнобанското евангелие од последната четвртина на XVI в. (ЦИАИ 26) (Мусакова 2015: 91–92), чијашто орнаментика е скоро идентична со орнаментиката на таканареченото Бобошевско евангелие (ЦИАИ 28).

Збирка со ракописни и старопечатени црковни книги имало и во кратовската црква „Св. Јован Крстител“. Кратовчанецот Ефрем Каранов сведочи дека кон крајот на XIX в., во оваа црква имало цела ниша полна со книги и дека, при посетата на Кратово, рускиот колекционер Ал. Гилфердинг сакал да земе една книга „но не му ја дали и тој се само надписал на неа.“ (Каранов 1891: 304).

Најстариот ракопис што се наоѓал во збирката на црквата „Св. Јован Крстител“ е еден пергаментен минеј од XIV в. Ракописот имал 313 листови и содржел црковни служби за декември, јануари и февруари. Покрај преводни служби, во него имало и преписи од служби на св. Сава Српски и св. Евстатиј, архиепископ Пеќски. Ѓура Даничиќ, притоа, забележал дека оваа служба на св. Сава не е иста со онаа, за којашто се знаело во негово време и дека станува збор за друга, постара служба на најзначајниот српски светец (Јовановиќ 2011: 76). Од внатрешната страна на предната корица од ракописот има понов запис: Сина книга ѿ црѣкѣ ѿ светаго предитѣча Крститела Иѣана зовеми минеи.... (Стојановиќ 1903: 63). Понови записи има и на л. 204^б–205^а и л. 257^с, во коишто се укажува дека на 15 јануари се одбележува паметта на св. Гаврил Лесновски, а на 11 февруари – паметта на светиот новомаченик Георги Кратовски.

Минејот се чувал во белградската Народна библиотека под инвентарен број 15. Исчезнал за време на Првата светска војна (Богдановиќ 1982: 191, 204/R 335) и досега не е пронајден.

Покрај овој значаен пергаментен ракопис, во библиотеката на црквата „Св. Јован Крстител“ се чувале и други, понови, ракописни книги, меѓу коишто едно Неделно евангелие од XVI–XVII в. (Иванов 1931: 171/57) и Велигденско последование, пишувано од кратовчанецот Стефан Максимович. Во последниот ракопис, притоа, е пронајден фрагмент од Апокрифот за Раѓањето Христово од крајот на XIV в., како и други два фрагмента од по два листа; едниот од нив претставува список на давачките на црквата „Св. Јован“ од 13 јули 1864 г., додека другиот дволлист содржи попис на инвентарот и приходите и расходите на Лесновскиот манастир за периодот 1853–1859 г. (Мошин 1971: 152–153, 335–336, 394).

Се разбира, дека од Кратово и неговата околина потекнуваат голем број книжевни споменици што во овој прилог, поради ограничениот простор, нема да можеме да ги презентираме. Такви споменици се, на пример, Кратовското пергаментно евангелие од XIV в. (НУБ М–20), двата шлегевски октоиха од XIV–XV в. (МАНУ 1 и ДАРМ М.П.6), псалтир од XVI в. (НУБ 163), еден mineј за октомври пишуван во Кратово околу 1563 г. (се наоѓал во скопската црква „Св. Димитриј“) (Елезовиќ 1936: 265), како и еден Цветен триод пишуван во Кратово во 1571 г. (НББ 296/127) (Стојановиќ 1903: 87, No 296 (127)).

Кон овие ракописи треба да ги додадеме и ракописните книги, пишувани од кратовски книжевни дејци во текот на XIX в., коишто претставуваат своевидно продолжување на книжевната традиција во Кратово од претходните векови. Јован Поп-Христов, на пример, во 1868 г. пишува служба и житие на св. Гаврил Лесновски (НБКМ 988), а даскал Димитар Поп-Јосифович, една година подоцна (1869), зборник со житија и проповеди (НУБ М–37). Со кратовско потекло се и други ракописи од XIX в. што сега се чуваат во Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје: зборник на учителот Хр. Даскалов (М–35), еден служебник (М–7), два акатишта на св. Богородица (М–5 и М–36) и др.

Во кратовските цркви, како и во црквите на кратовските селски населби, имало и старопечатени црковни книги (претежно венецијански и руски изданија). Така, кратовската ќелија „Воведние Богородично“ поседувала октоих-првогласник, печатен во Цетиње во 1494 г., со ракописен додаток од XVI в. (л. 153–160). Октоихот е подарен на оваа кратовска ќелија од дабробосанскиот митрополит Авксентиј во 1592 г. што е засведочено во негов своерачен запис на л. 270^б:

Сїю книгѣ глаголимѣю ѡхтои приложи всесвещени митрополит дабарскы крѣ Ѧвѣ[н]тїе храмѣ пречистїе Выхода иже есть келїа иже въ Кратове и своемѣ старцѣ Маркѣ да есть на послѣженїе... лѣта 784 (7101–1592) мѣсеца септемврїа дї днь. (Богдановић 1978, Медаковић 1978: 277/N°1).

Подоцна октоихот е однесен во скитот „Свето Преображение – Спасова Вода“ на Света Гора. Сега се чува во збирката „Старопечатени книги“ во библиотеката на Хилендарскиот манастир под бр. 1.

Од Кратово потекнува и еден молитвеник, печатен во печатницата на Божидар Вуковиќ во Венеција во 1536 г. (НУБ R.I.602) (Георгиевски 1987: 159, Константиновски 1998: 219–220/бр. 1580), како и еден триод од XVI в., сега во Црковниот историско-архивен институт при Бугарската патријаршија во Софија (N° 308).

Литература

- Архим. Амфилохий. 1875. *Описание Воскресенской новоиерусалимской библиотеки*, Москва: Синодальная Типография.
- Богдановић, Д. 1978. *Каталоѡ ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд: САНУ.
- Богдановић, Д. 1982. *Инвенитар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд: САНУ.
- Велев, И. 2017. *Културноисториски ироникнувања*, Скопје: Гирланда.
- Вуксан, Д. 1936. *Рукописи манастира Пеќке патријаршије. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области*, књига I, Скопље.
- Георгиевски, М. 1987. Новооткриени изданија од Ѓураѓ Црноевиќ и Божидар Вуковиќ во СР Македонија со посебен осврт за првата печатена книга од македонскиот печатар Јаков од Камена Река. *Книжевно-културниите врски помеѓу Македоније и Црногорциите од најстари времиња до денес*, Скопје: МАНУ.
- Елезовић, Г. 1936. *Записи и натписи. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области*, књига I, Скопље: Скопско научно друштво.
- Иванов, Й. 1931. *Български старини из Македония*, Второ, допълнено издание. София: Държавна печатница.
- Иванова, К. 2008. *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*, София: АИ. „Проф. Марин Дринов“.
- Јовановић, Т. 2011. *Служба светом архиепископу Јевстатију Данила Другог у препису XV века. Прилози за книжевност, језик, историју и фолклор*. Београд: Државна штампарија.
- Јовановић-Стипчевић, Б. 1997. *О рукописном наслеђу Лесновско-кратовске области у првој половини XVI века. Археографски прилози 19*, Београд.

- Йовчева, М., Минева, Е. 2020. Неизвестный кодекс XVI в. в Палеографическом архиве Национального банка Греции. *Scripta & e-script*, 20.
- Архим. Кавелин, Л. 1871. *Описание славяно-русских рукописей книгохранилища Ставропигиального Воскресенского, Новый Иерусалим именуемого монастыря*. – ЧОИДР, 1.
- Каранов, Е. 1891. Материали по етнографията на некои местности в Северна Македонија, които са смежни с България и Сърбия. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. IV, София.
- Кодов, Х., Райков, Б., Кожухаров, С. 1985. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*, том I, София: Свят.
- Константиновски, П. 1998. *Старопечатени и ретки книги во Република Македонија*. Централен каталог, Скопје.
- Медаковић, Д. 1978. *Сѣаре шѣамѣане књѣге манасѣира Хиландара*, Београд.
- Мошин, В. 1971. *Словенски ракописи во Македонија*, Скопје: Здружение на историчарите на Република Македонија.
- Мусакова, Е. 2015. *Писмо и писачи в българските ръкописи до края на XVII век*, София: Национална художествена академия.
- Петковић, В. Р. 1950. *Преглед црквених сѣоменика кроз ѣовесницу срѣскоѣ народа*, Београд: САНУ.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 1980. Македонски речник на латински зборови од 1466 год. *Македонски јазик*, XXXI, 275–281.
- Попов, А. 1872. *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*, Москва: Издательство Хлудов.
- Райков, Б. 1986. Два ръкописа на Йоан Кратовски в Зографския манастир. *Хиландарски зборник*, 6, Београд.
- Райков, Б., Кодов, Х., Христова, Б. 1986. *Славянски ръкописи в Рилския манастир*, том I, София: Издателство Наука и изкуство.
- Снегаров, И. 1932. *История на Охридската архиепископия – патријаршия*, София: Македонски научен институт.
- Стојановић, Љ. 1902. *Сѣари срѣски зајиси и најѣиси*, књига I, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Стојановић, Љ. 1903. *Каталоѣ Народне библиотеке у Беоѣраду*. IV. Рукописи и старе штампане књѣге, Београд.
- Харисијадис, М. 1992. Најстарији рукопис исписан у Кратову у првој половини XVI века. *Зборник Маѣице срѣске за ликовне умеѣносѣи*, 27–28, 1991 – 1992, Нови Сад, 213–217.
- Христова, Б., Мусакова, Е., Узунова, Е. 2009. *Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт – София*, том I. Библијски книги, София: Борина.
- Цонев, Б. 1910. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*, София: Државна печатница.

Mošin, V. 1955. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio. Opis rukopisa*, Zagreb: JAZU.

Popescu-Vilcea, G. 1982. *La miniature roumaine*, Bucarest: Meridiane.

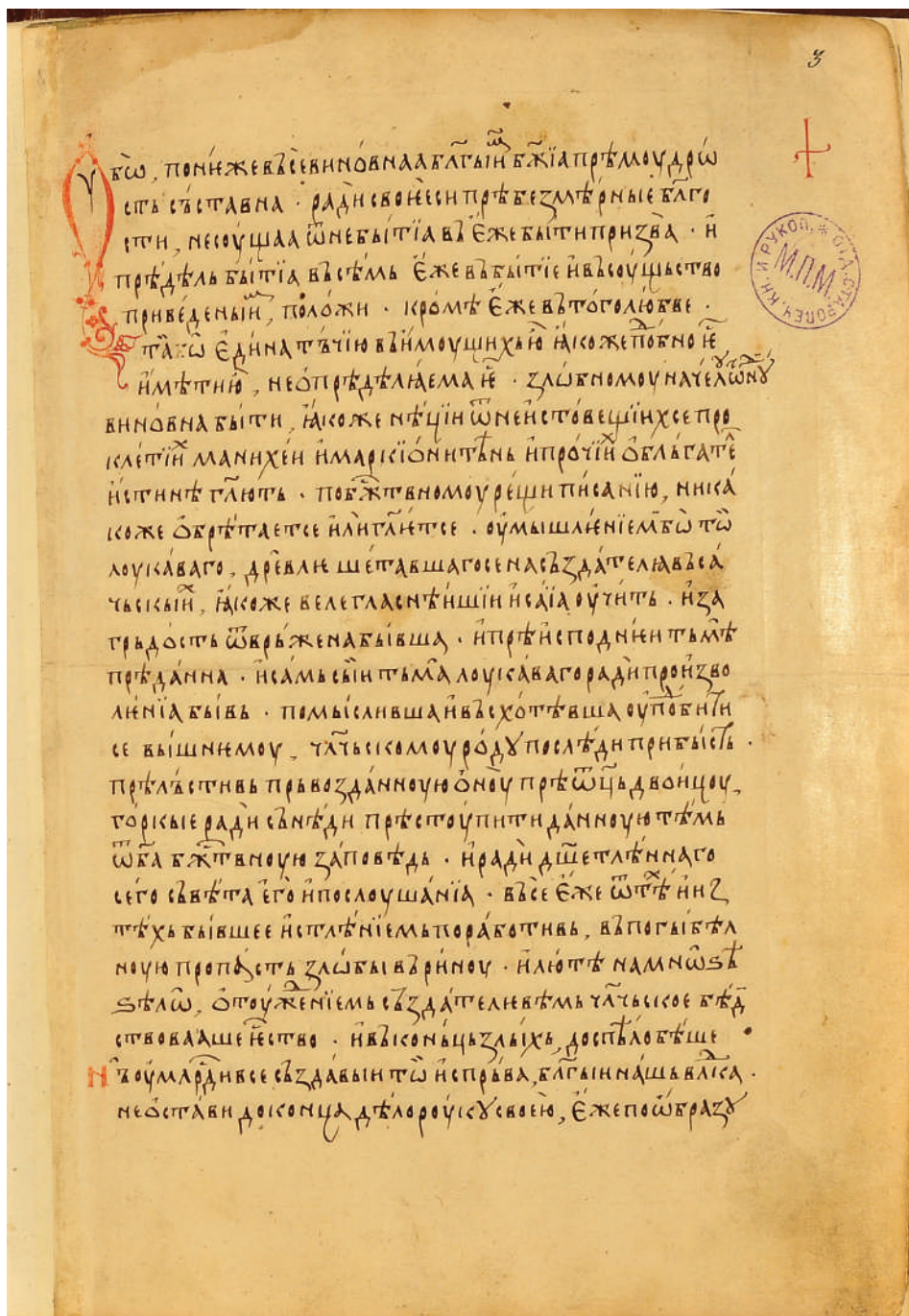
Gjorgi Pop-Atanasov

THE MANUSCRIPT LITERARY HERITAGE OF KRATOVO

S u m m a r y

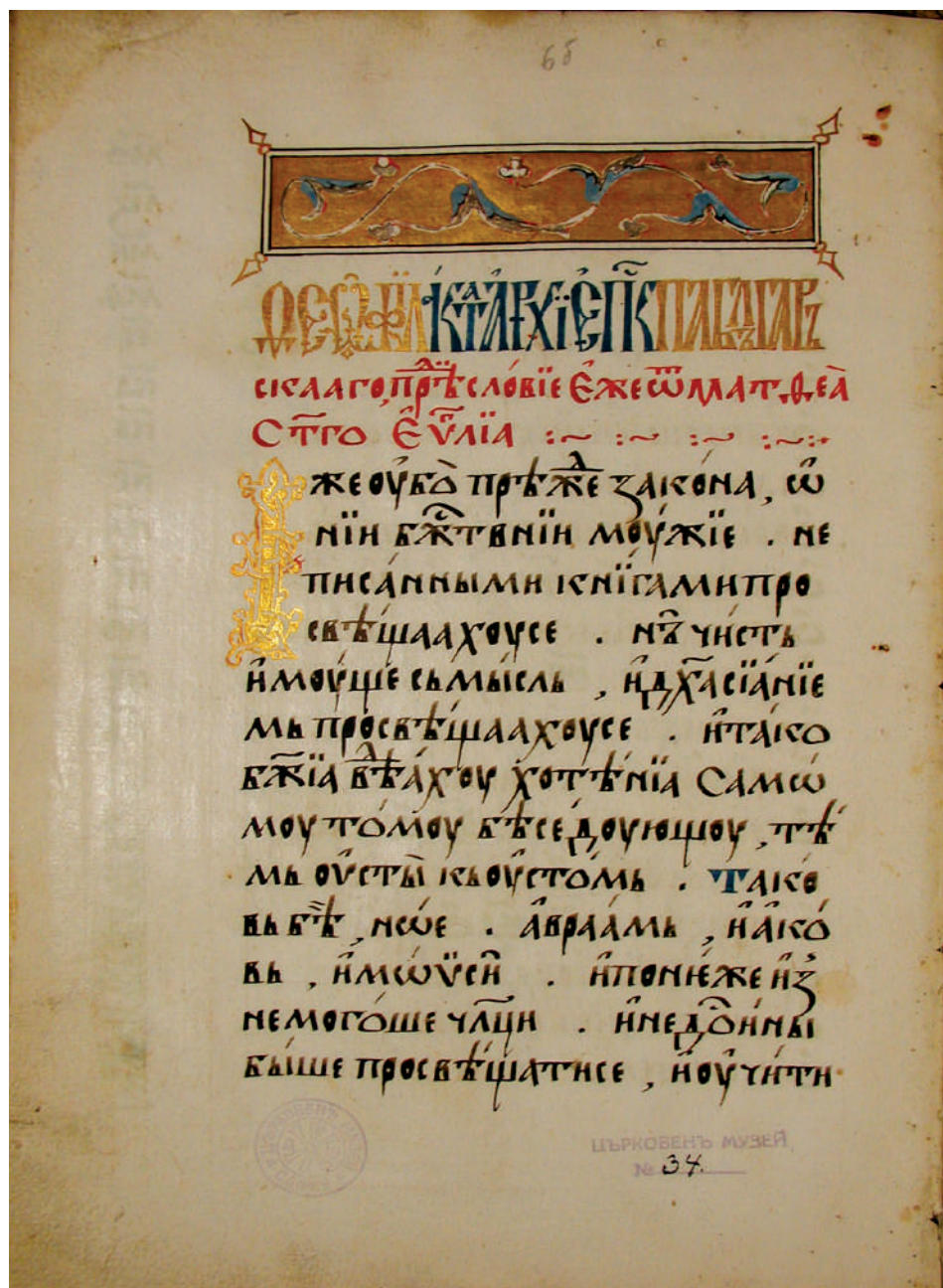
In the past, the city of Kratovo was an important spiritual and cultural center in Northeastern Macedonia. During the 16th century, it became an active literary center through the efforts of renowned literary workers such as Jovan of Kratovo, archpriest Joan of Kratovo and priest Lazar of Kratovo. The article gives a brief archeographic overview of the literary heritage originating from Kratovo, with a special attention to the literary activity in the Kratovo Literary Center within the 16th century.

Keywords: Kratovo, manuscripts, literary workers.

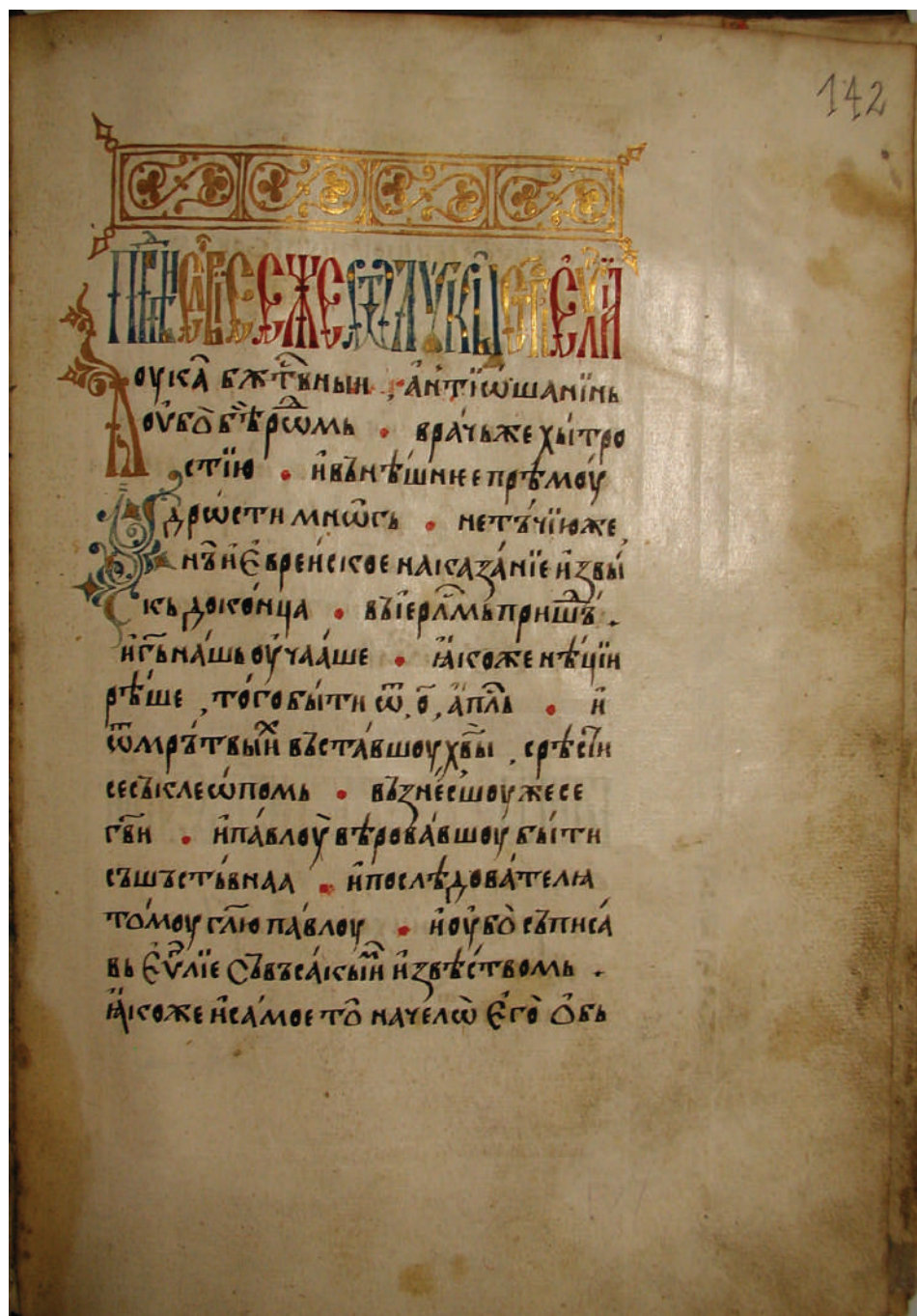

1. Номоканон на Димитар Кратовски, 1466 г., За

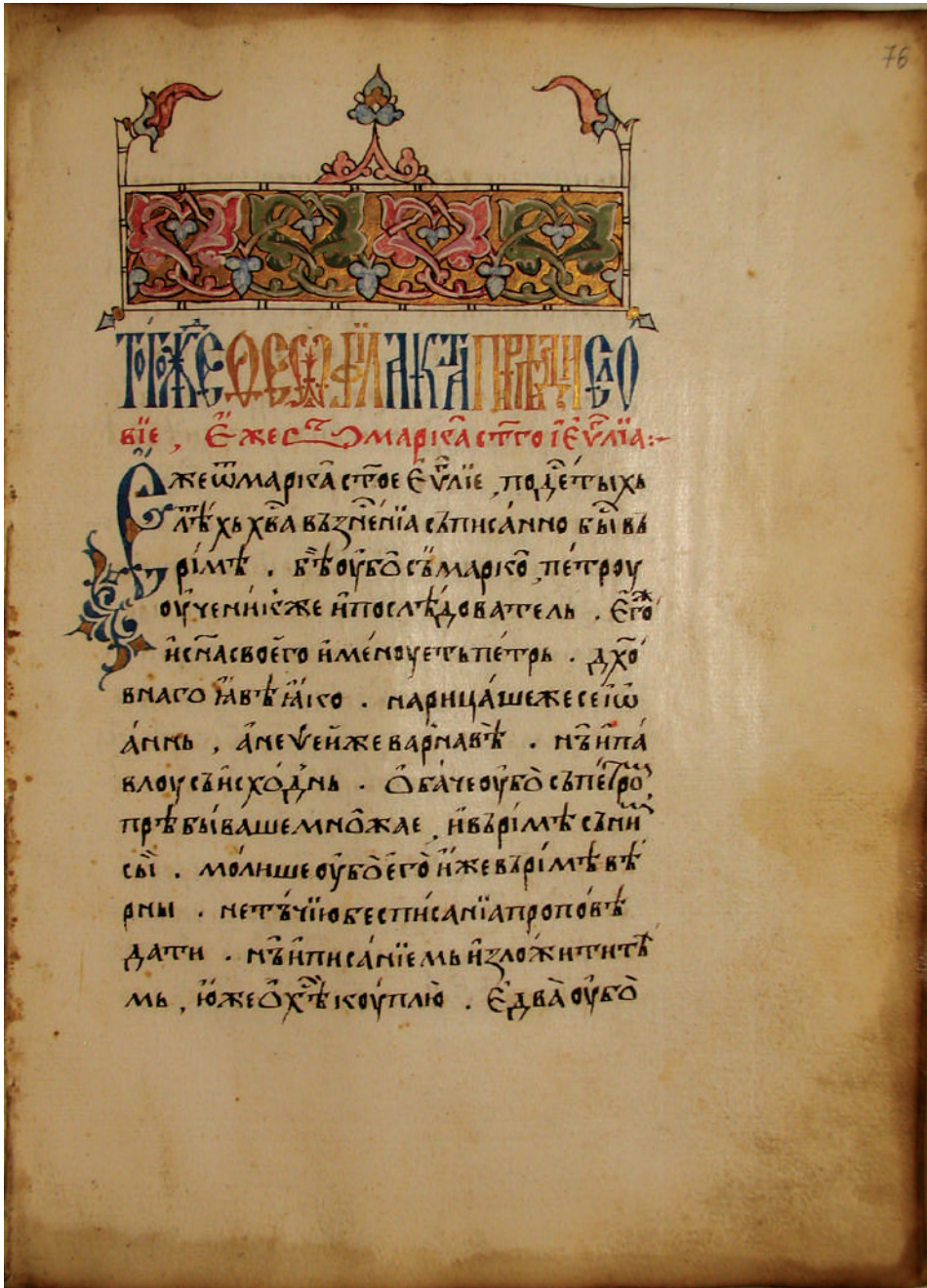

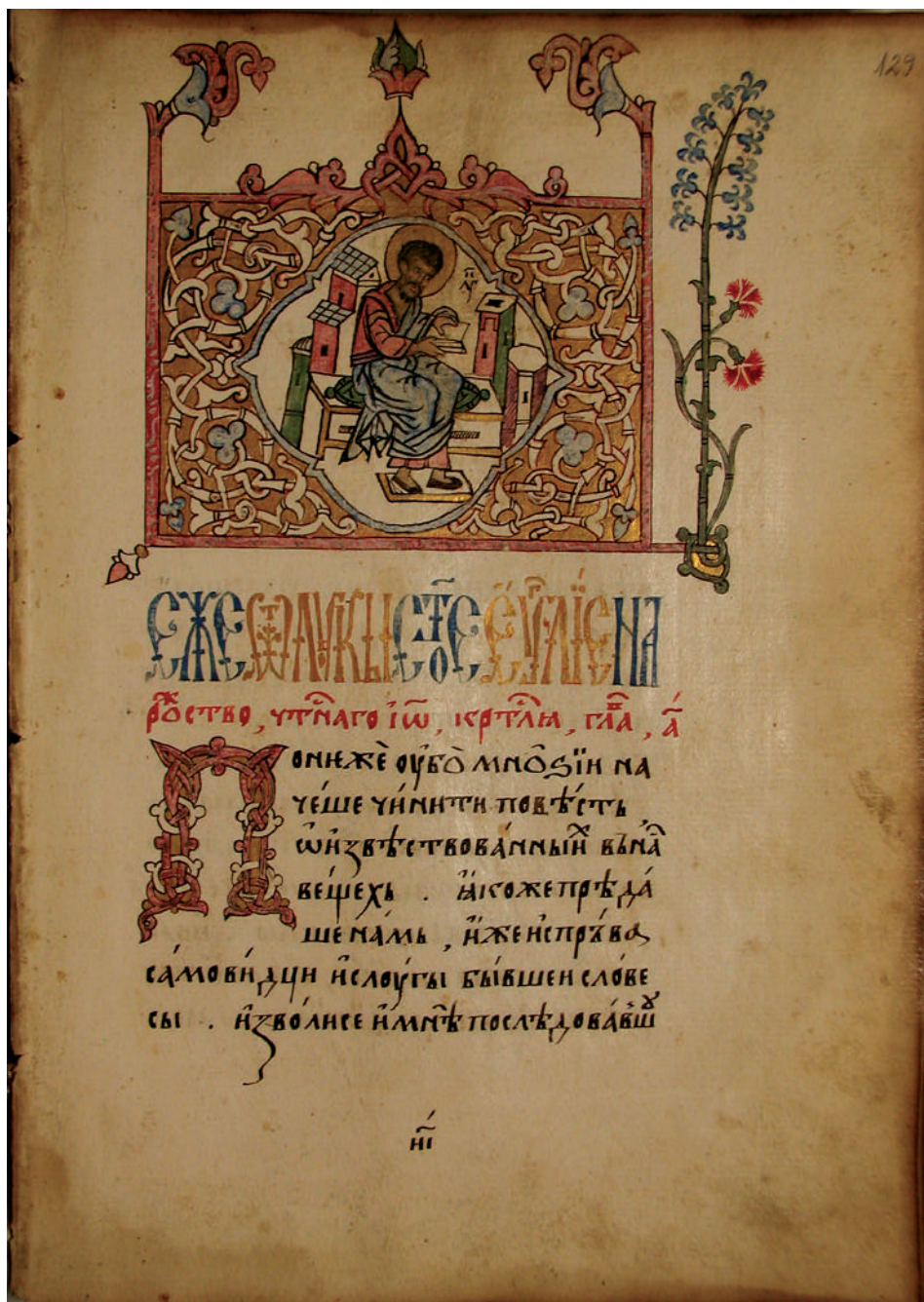
6. Протопоп Иоан Кратовски, Евангелие, 1562 г., 65а

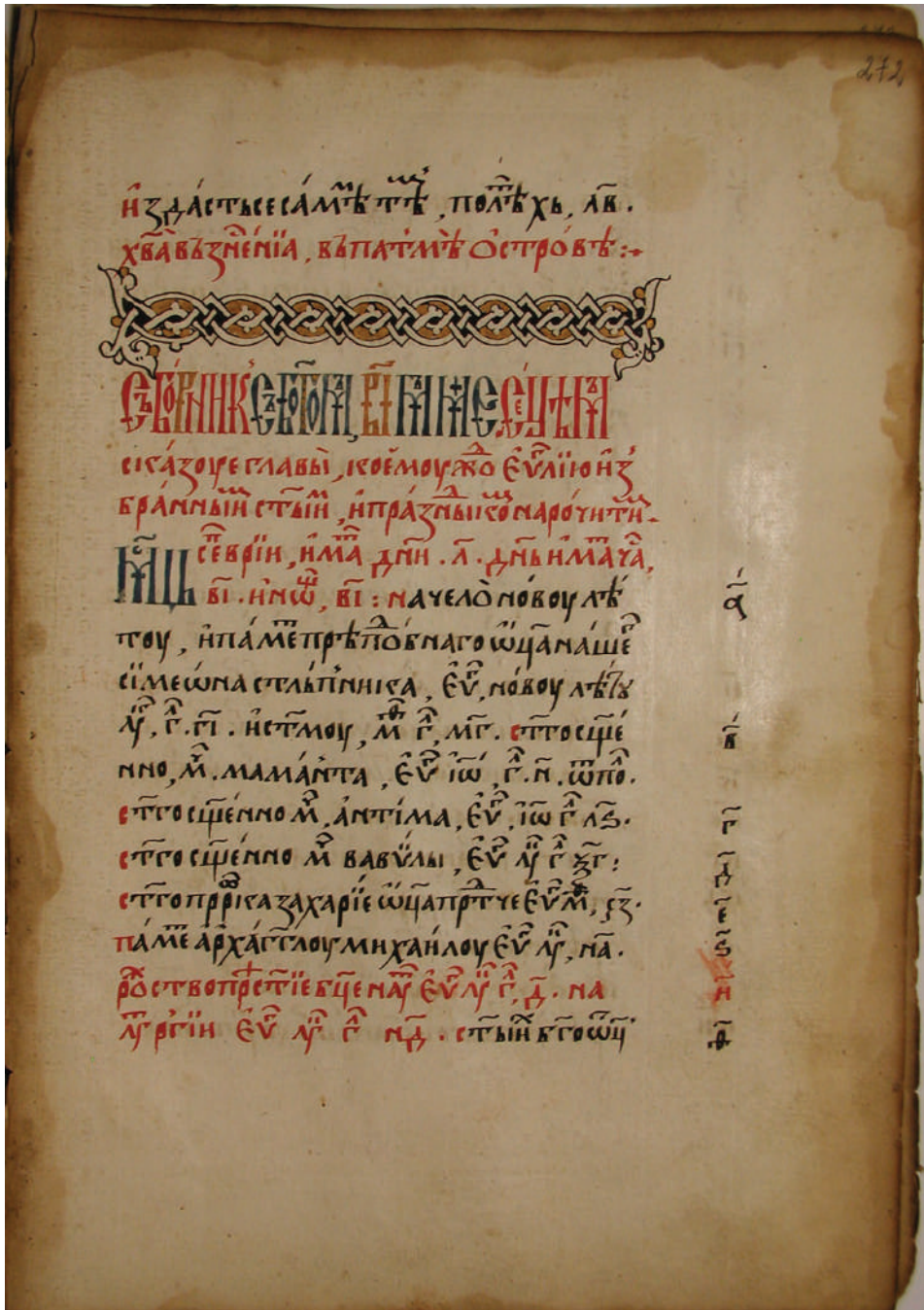

9. Протопоп Јоан Кратовски, Евангелие, 1567 г., 235а

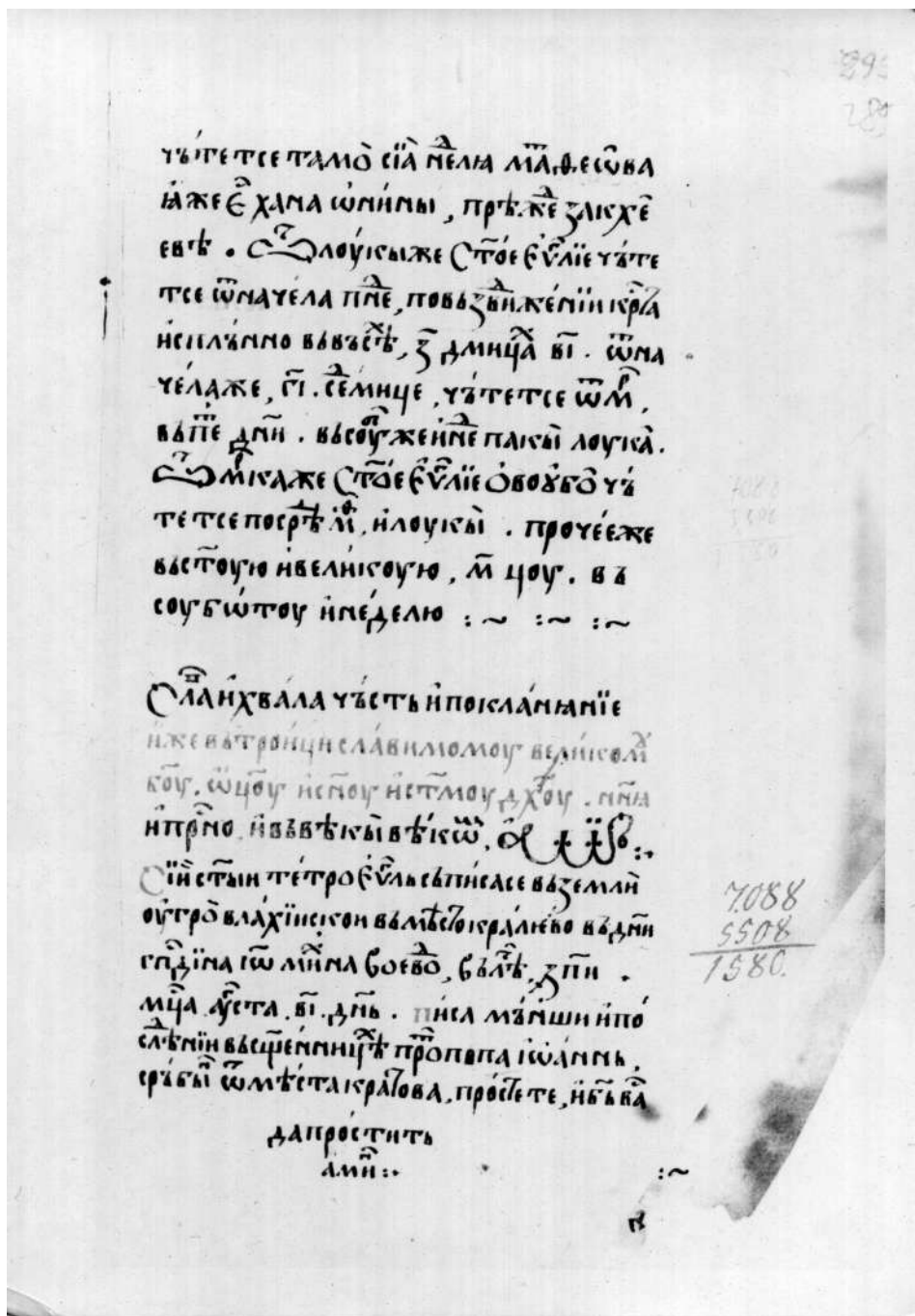

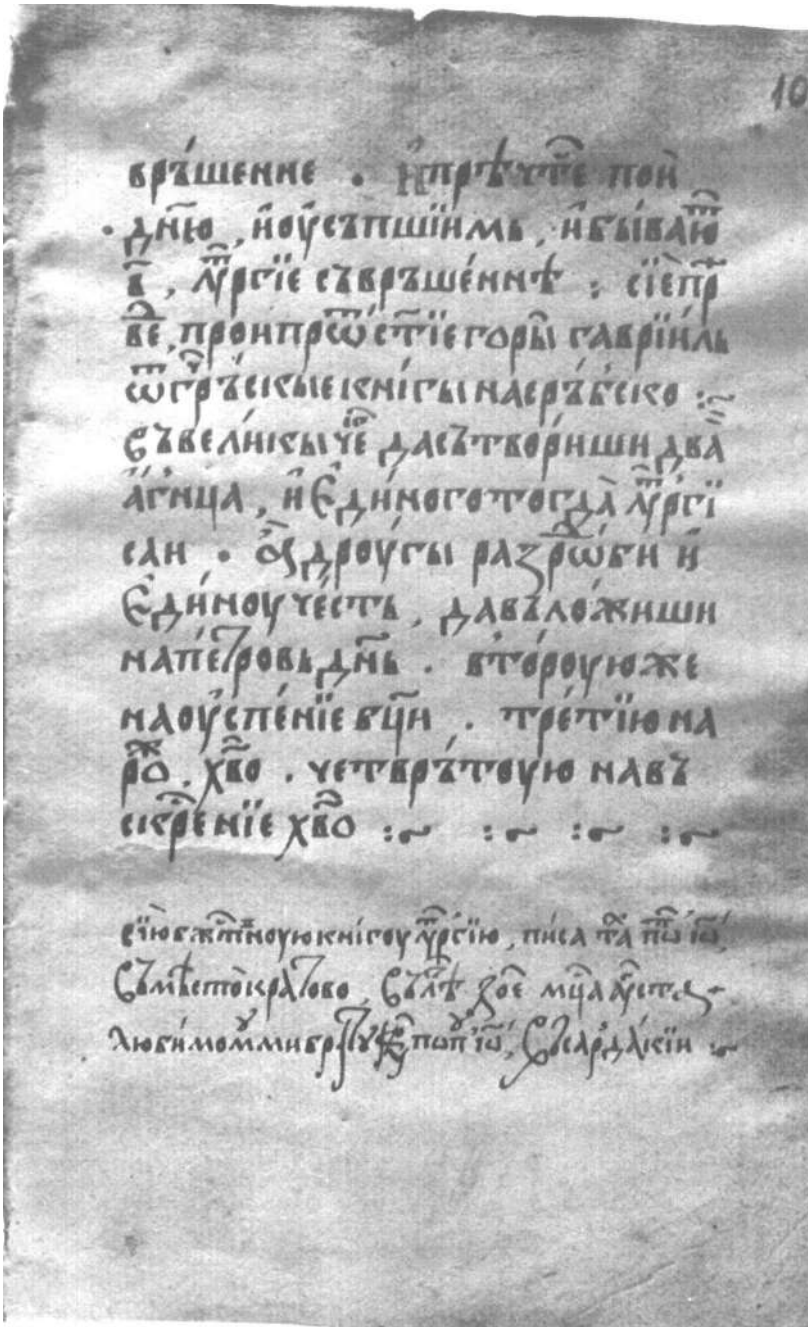
13. Протопоп Јоан Кратовски, Евангелие, 1579 г., 129а

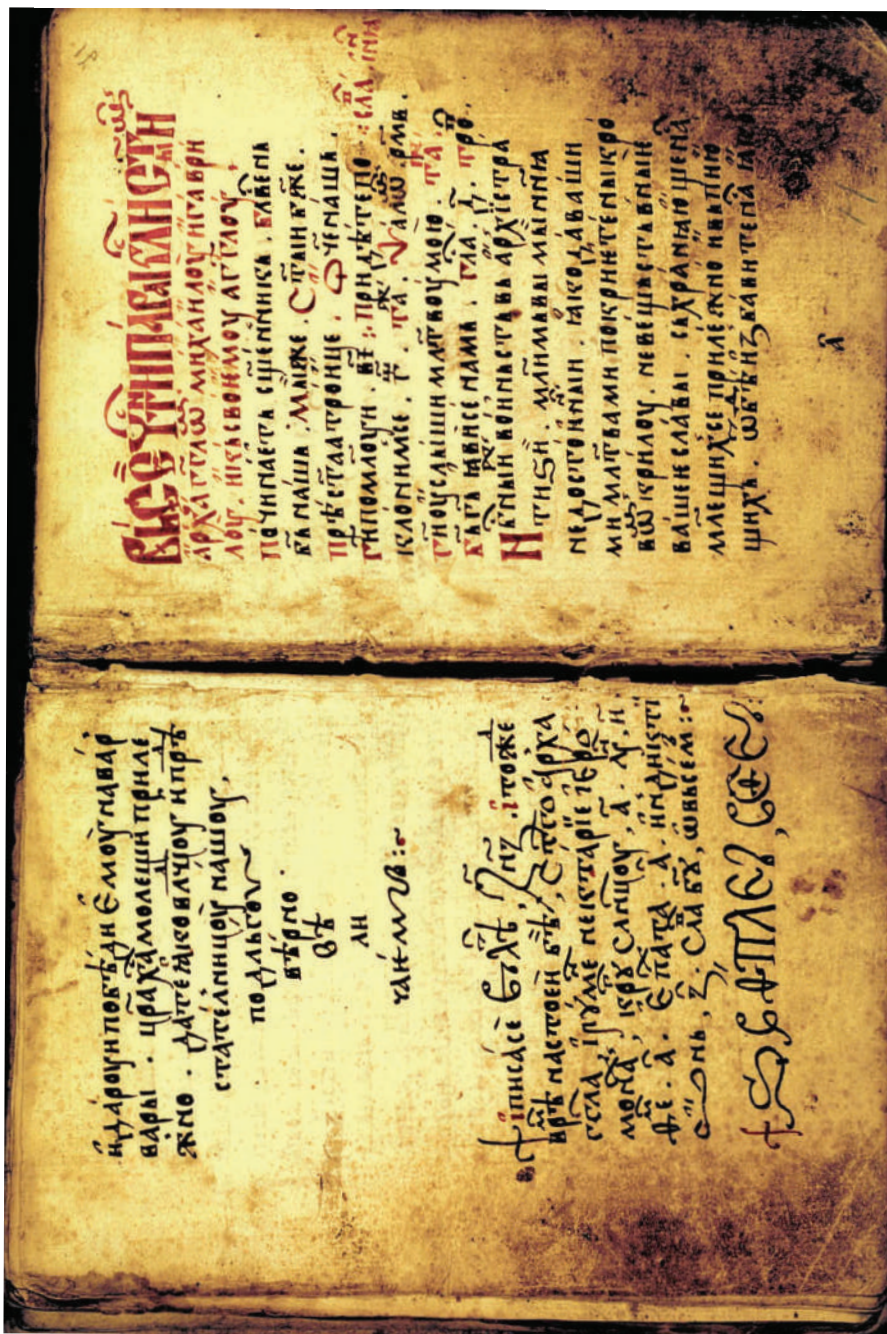

14. Протопоп Јоан Кратовски, Евангелие, 1579 г., 272а

15. Протопоп Јоан Кратовски, Евангелие, 1580 г., 289а

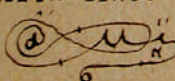

17. Протопоп Јоан Краговски, Каноник со параклисе, 1549 г., 706 – 71аа

209

НИ СЪММОЮ ИЕСТЕ . СІА ГЛАХЪ ВА
 ДА НЕ СЪБЛАЗНИТЕ СЕ . ШСЪНМНШЬ
 НЪЖЕ НОУТВЫ . НЪ ПРІНДЕТЬ ЧА ДА
 ВЪСАСЬ НЪЖЕ ОУБЪНЕПТВЫ . МНІТ СЕ
 СЛОУЖБОУ ПРННОСИТИ БОУ :
 ПРНЧЕСТНА ! **В**Ъ ПАМЕТЬ ВЪ ЧУНОВ :

ПИИ МНОГО ГРѢШНИ ИМЪНШИ ВЪ СЦѢННИЦѢ . ПІА
 ІСЛІА ОУГЛУДЪ **В**ЪЛѢГО . **Г**ОВ . МІА ІІОМІА : -

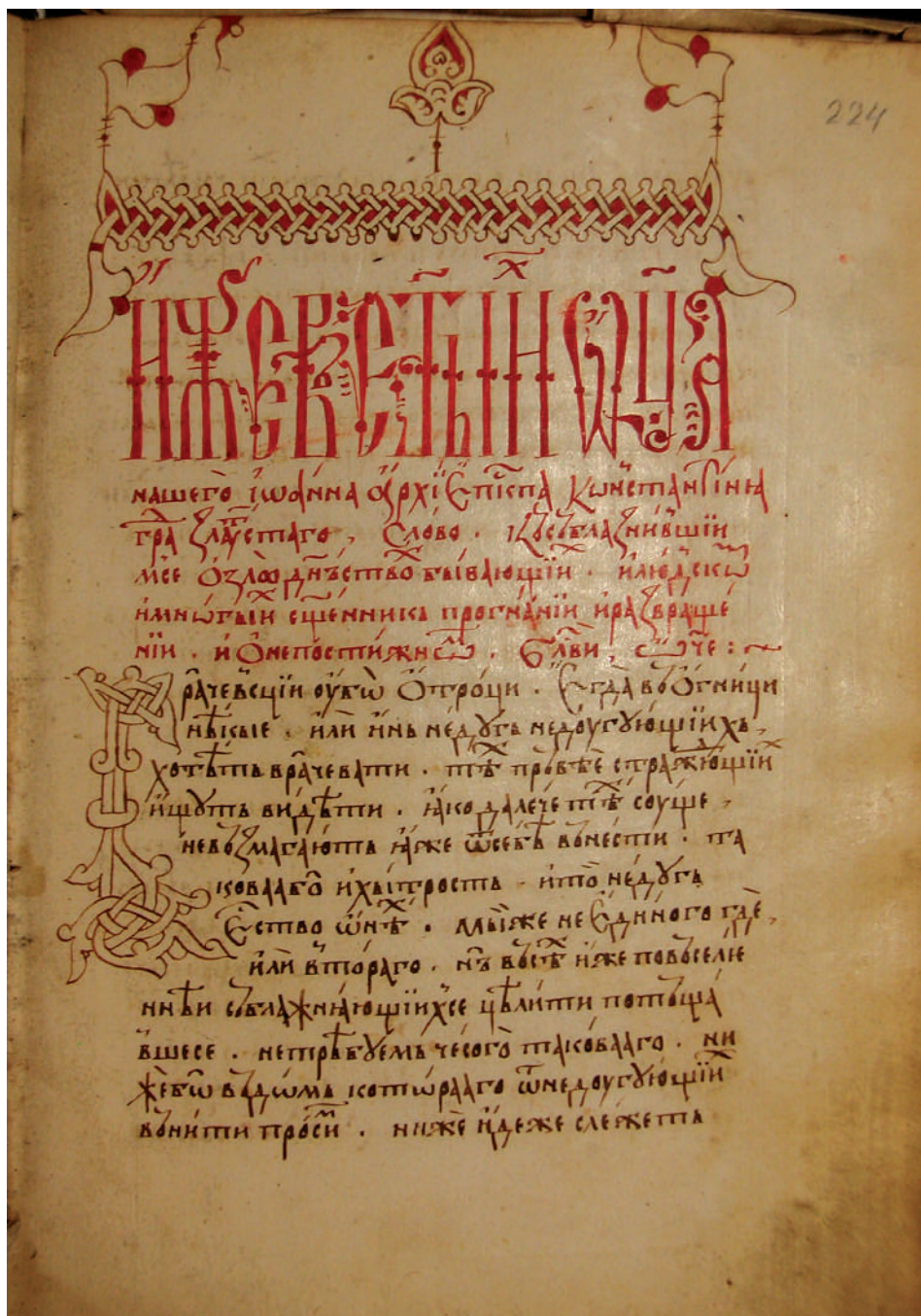
СІВА БОУ МШЕЛІ
 ВЪ ВѢСІВІ ВЪ СЕ

ПІА ВЪЗНІА ОУПРОШІА ОУ РІТОРИА КІСЪ ДІИТИ СЪ ПІА СКОМІА
 ГОРД СІІЕ НАВІЦІА ОУ РІСА ПІА ІІОМІА ІІОМІА . ПІА СІІЕ
 ЛОСЕ СІІУ КІРА ; ВЪ БОГОХРАНИІЕ МЪ СТЕ КЕЛТОВЕ :

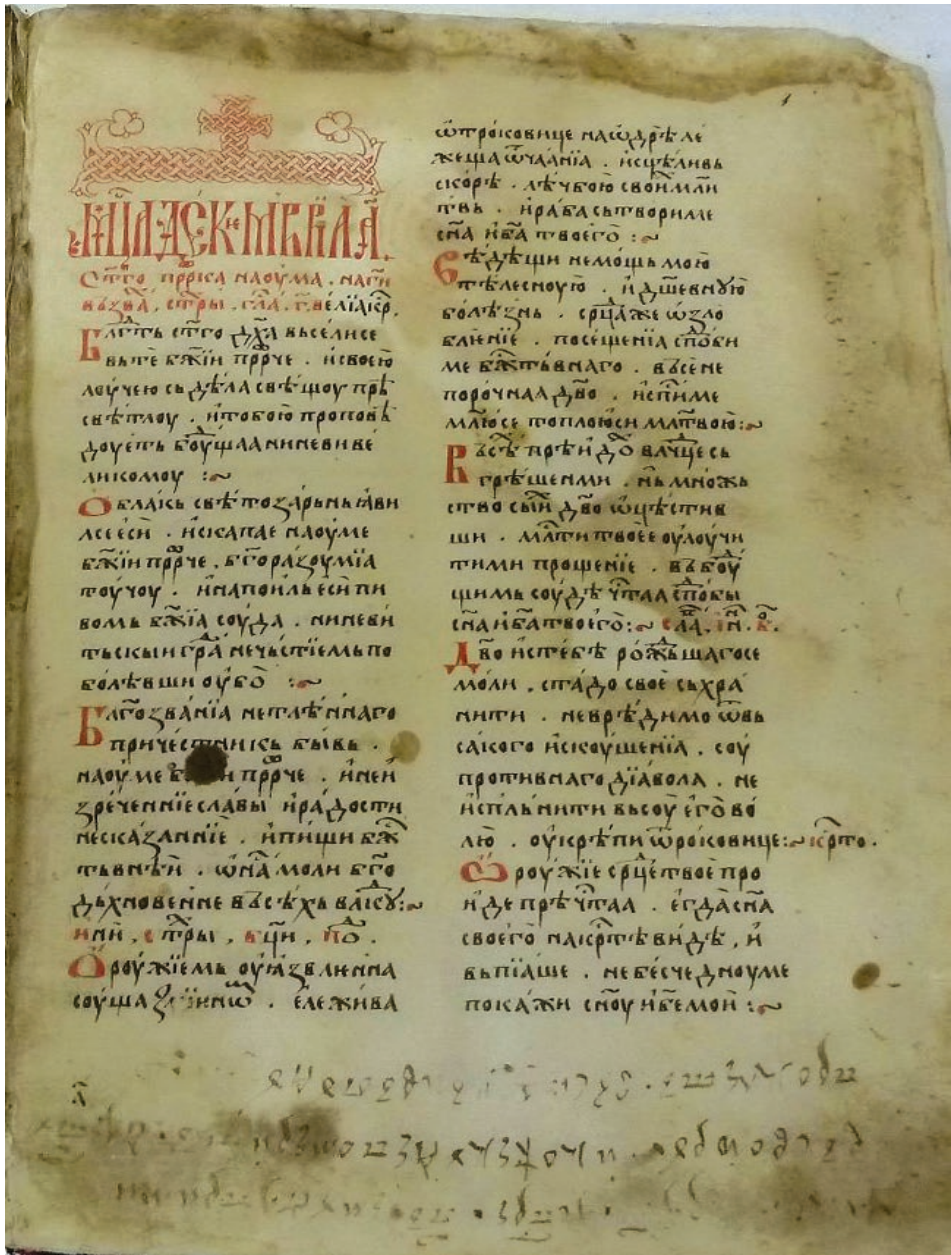
770

ПОПЪ ЛАЗАРЪ

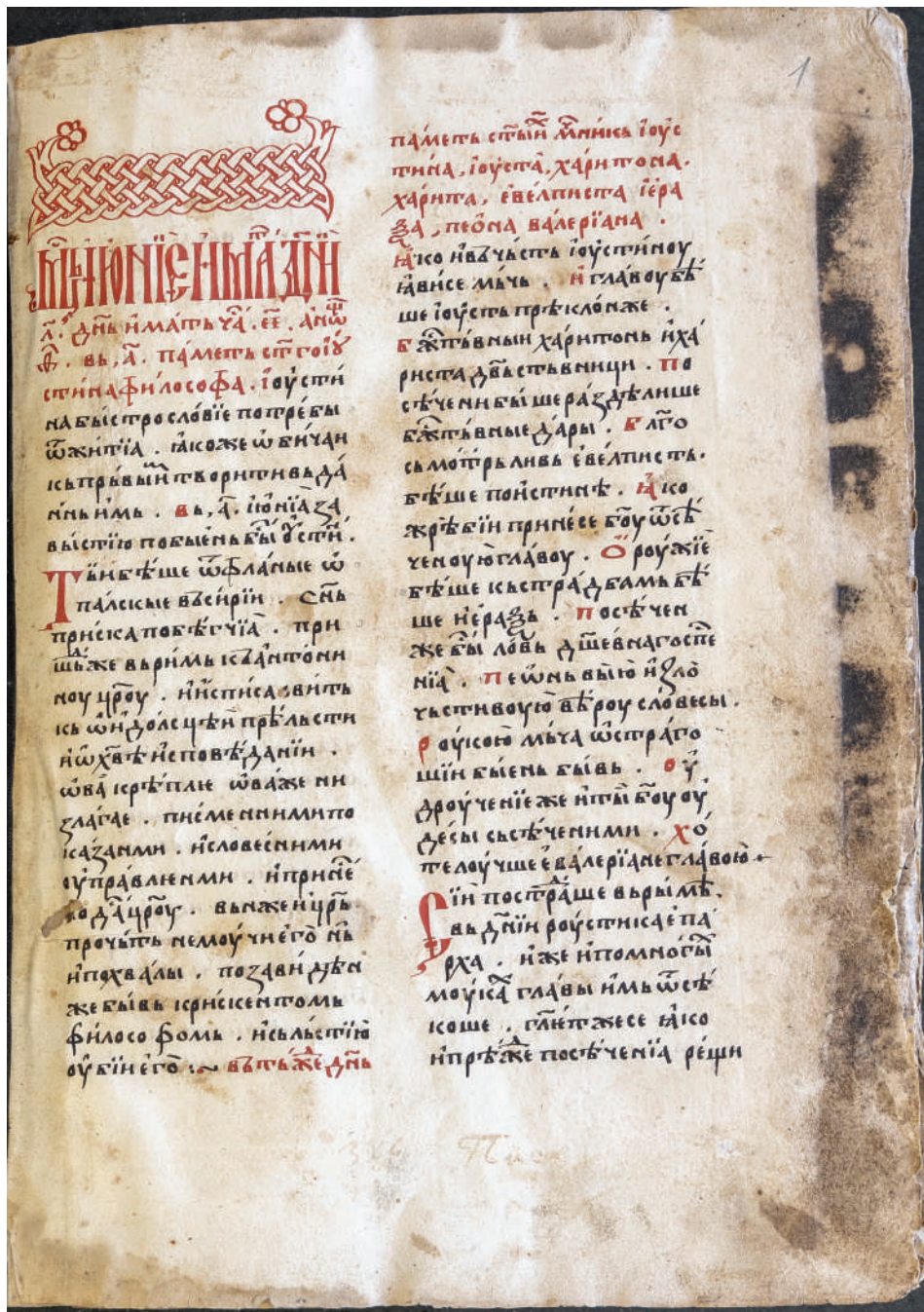
18. Поп Лазар Краговски, Зборник, 1564 г., 209а

19. Поп Лазар Кратовски, Зборник, 1564 г., 224а

20. Поп Лазар Кратовски, Минеј за декември, 1571 г., 1а

ПЪТНИСНА ДЪН

а. ѿ нѣ и мѣстѣ ѹд. еѣ. а нѣ
 ф. въ. а. пѣмента сѣго іѡ
 стина философа. іѡустин
 на вѣсто слово іе по трѣ вѣ
 ѡжнѣ іа. іакоже ѡ вѣчнѣ
 ісѣтравнѣи трѣ орнѣи вѣдѣ
 нѣи нѣмѣ. въ. а. іѡніа за
 вѣстѣіѡ по вѣмѣнѣ вѣ ісѣтнѣ.
Тѣмѣ же ѡ вѣчнѣи ѡ
 пѣлѣсѣи вѣсѣрѣи. сѣмѣ
 прѣнесѣ по вѣчнѣ іа. при
 шѣ же вѣрнѣи ісѣдѣнѣи
 поу црѣу. и нѣспѣсѣ вѣнѣ
 ісѣ ѡнѣ долѣцѣи прѣ вѣстнѣ
 іѡ хѣтѣ не повѣрѣдѣнѣи.
 ѡ вѣ ісѣрѣплѣи ѡ вѣ же нѣ
 за іаде. пѣмѣ нѣ нѣмѣтѣ
 ісѣдѣнѣи. ісѣловѣснѣи
 еу прѣ вѣлѣнѣи. и прѣнесѣ
 іѡ дѣ црѣу. вѣмѣ же нѣ црѣ
 прѣчѣтѣ нѣмоу чнѣго нѣ
 нѣ прѣ хѣдѣи. по здѣнѣ дѣсѣ
 же вѣ вѣ ісѣрнѣсѣтѣмѣ
 фнлосо фомѣ. нѣ вѣ вѣстнѣ
 оу вѣнѣго. **въ вѣ вѣ дѣнѣ**

пѣмѣтѣ сѣбѣи мѣнѣсѣ іѡу
 стина. іѡустѣа харитомѣа.
 харитѣа. е вѣлѣнѣтѣа іѣра
за, пѣвѣсѣа вѣлѣрѣана.
ако нѣ вѣчѣстѣа іѡустнѣи поу
 іавнѣсѣ мѣчѣ. и главоу вѣ
 ше іѡустѣа прѣ ісѣловѣже.
в жѣтѣ вѣмѣнѣ харитомѣ и хѣ
 рнѣстѣа дѣ вѣстѣ вѣнѣици. по
 сѣчѣ нѣмѣ вѣше рѣзѣ дѣ вѣнѣше
 вѣстѣа вѣсѣе дѣрѣи. **в** лѣтѣ
 сѣмѣотѣрѣа нѣ вѣ вѣлѣнѣстѣа.
в вѣше по нѣспѣнѣтѣ. **а**ко
 жрѣ вѣи прѣнесѣ сѣоу вѣ
 чѣнѣ оу іѡ іа доу. **о** роу жѣ
 вѣше ісѣспѣрѣдѣ вѣмѣ вѣ
 ше нѣрѣзѣа. **п**осѣ вѣчѣн
 же вѣмѣ лѣ вѣ дѣше вѣмѣгѣстѣ
 нѣа. **п**е ѡмѣ вѣ іѡ нѣ глѣ
 гѣспѣнѣвоу іѡ вѣ роу сѣловѣсѣи.
роу ісѣго мѣчѣа ѡспѣрѣдѣ
 шѣи кѣсѣмѣ вѣ вѣ. **о**у
 доу чѣнѣе же нѣтѣ вѣ оу оу
 дѣсѣи сѣсѣчѣнѣи. **х**о
 тѣлоу чѣше вѣ вѣлѣрѣанѣ главоу.
сѣи поспѣрѣше вѣрѣмѣ
 вѣ дѣнѣи роуспѣнѣсѣтѣа
рѣа. и жѣ нѣтѣмѣнѣоу вѣ
 моу ісѣа главоу нѣмѣ вѣ вѣ
 ісѣше. гѣнѣтѣ же сѣ іако
 нѣ прѣ вѣже по сѣ вѣчѣнѣа рѣци

21. Поп Лазар Кратовски, Стиховен пролог, 1572 г., 1а

поиса заавь . и помаза сие
 стое помазавсе снмь .
 и агаисмь даромь про
 свѣтнвесе . еже исъвоу
 мствою его послань бѣху
 исъвамь . вамже въ рѣкѣ
 мѣсе прѣмшнмь . стѣмь
 ства блгитъ пачеже бѣхѣ
 дѣствуюеть нѣкоже зри
 темнаю . Сѣ шврѣ мѣсе
 немалнхъ снпни бѣоу
 годнѣ житъ . нѣжѣи
 заповѣ ден наоучнв . и
 исъдѣла снѣо снѣ прѣсла
 внѣ наспавнв исого жо
 нѣкоже мощно бѣ . шѣла
 вниъ нѣ жмаа исъвоу
 шпиде . Егоже
 шпмаа мощнвв
 сѣтѣскы при
 ходѣши
 исцѣлк
 нѣе

даветъ въ славоу истнѣ
 много бѣ нашег

ЗНАТИСЬ КОГА ИЗЛЕУО: АЗЪ: ГРѢШНИИ
 ПЕВЪ ДОСИА ОЛВЕНОВСКИИ МАНАСТИРЕ
 ПЛЕ: 1828: мц: мая: в: 18:

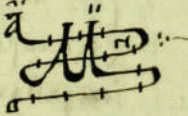
278

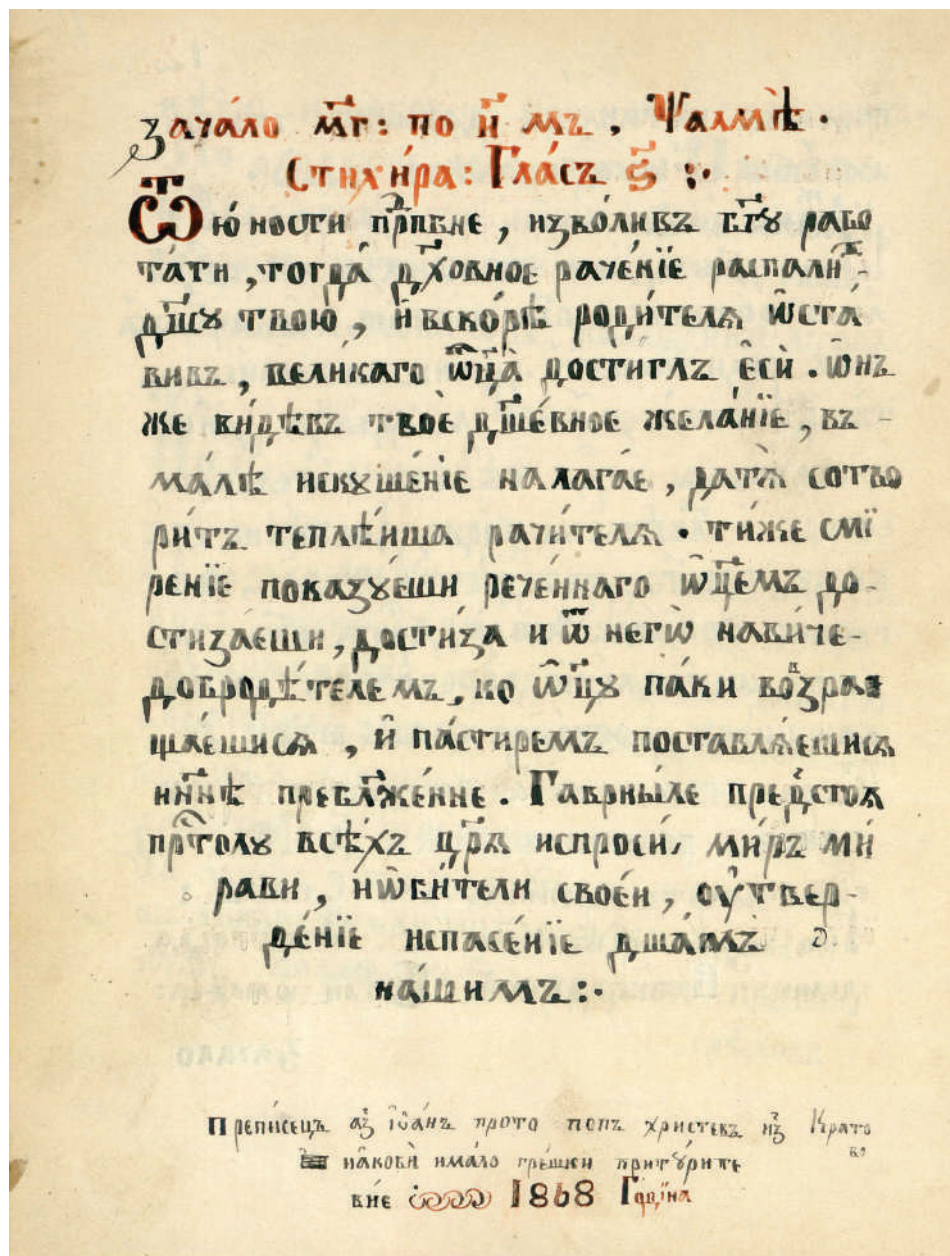
СЛАВА ТѢБѢ БЖЕ НАШЕ СѢ
 ТѢБѢ . И ПАКИ РѢКОУ СЛАВА
 ТѢБѢ СЛАВШЕДОШОМ ДО
 ПЧЕЛѢ НИСОУЦѢ ВЪ СКОМУ
 ДАВРОМОУ ПАУИНАГО .
 ПИСАНИ ПРОЛОГА ГРѢШНИ
 ВЪ СѢМПИЦЕ ПѢ ПѢ ЛАЗАРѢ .
 ВЪ МОАСТИРИ ПИРАГѢ ІЕРО
 МОАХОУ СЛАВЕ . ВЪ ЛѢТѢ 7030
 7508
 1972
 ПРИМИ ДЖЕ ПРѢСТАВѢ
 ВОУ СРѢДІА ТѢБѢ ПРИСОВЕН .
 МОЕ ШЕА ГРѢШНИИ НЕМЪ РЕ
 НИИ РАДѢ . О ДѢ СІВЕРЕНИ
 ІЕРОМОА СЛАВ ПРІЛОЖИХА
 СІО ИСНГОУ ПРОЛОГА С. МЦѢ .
 ЦРКВИ ПРѢСТАВѢ КЦЕ . СЛАМИ
 ПИРАГѢ МАРЕСЕ ЗЕТОВЩИЦЕ .
 ИСТОГО ІСН ШЕТИ ИЛИ СДѢ
 ДЕНТИ ШЦРКОВЕ ПРѢСТАВѢ
 КЦЕ ПИРЖАНСКОЙ . ДАВОУ
 ДЕТРОИСЕЛѢ ШЕА ВЪ ДСЕ
 ПРѢЖИТЕЛѢ И Ш ПРѢЧТІЕ
 КЦЕ . И ДА ВЪ ДЕТ ПОРАЖЕНЬ
 СЛОМЪ Ш ПМАГО ИЖИВО ПРА
 РЕЩАГО ІСРТА . И ДА МЪ
 ПРѢЧТІА МПНѢ ЖІА СѢ
 ПРАВИЦА НА СПРАШНЕМЪ
 СУДУ . И ПИСА СЕ ПРИ ІГУ
 МЕНОУ ПАВЛОУ ІЕРОМОАХУ

60 2521
ω

ПИСАСЕ СІА БЖТВНА КНИГА ЄВЛІЕ ВЪ
 ЛѢТО З ПИЩМО НРНИ. А ШРОЖЬСТВА
 ХВА ДХНІ. КСРХТЬ СМЦХЪ. ЛХМЕ ВІ.
 НМЪ ДІКСТІ ШН. АЕМЕЛІЕ ЕІ ::
 ПИСА МНОГО ГРѢШНІИ И ПОСЛА ДМІИ ВЪ
 СЩЕ МНЦѢ ПЕТРЬ ШСЕЛО ГЛІЕМЪ ГОРНІЕ
 ОУНМО. ЕМУЖЕ ШЧТСТВО ГРѢВЪ ЗЕМЛІ
 ЖЕ МТН. ДА ШЦН НБРАТІЕ АЩЕ БУДЕТЬ
 ЧТО ПОГРѢШЕМО ВЪ КНИЗѢ СЕН Н СТРАВА
 Н ПЕ АМЕКЛЬ ПЕТЕ. ПОМІЕЖЕ НЕ ПИСА
 ДХЪ СТВЪ. МН АГГЛЪ. МЪ РОУКЕ ГРѢШНЕ
 НБРѢШНЕ. И ДХЪ ОУНІИИ ШКАА МНЪ
 И ГРѢШНІИ. ПОМІЕЖЕ Н ДЧІ МОИ НЗМЕ
 МОСТА ШСТАРОСТИ. СЕГО РАДИ БЛВНТЕ
 АМЕКЛЬ ПЕ. ДА ВЪ СІ ОУЛХЧНМЪ ДЕСНАГО
 СТОМІИИ Н ОУСЛЫШН БЛГАГО ГЛАСА
 ВЛЧНА ПРІИДЕТЕ БЛВЕНІИ ДЦА МОЕГО,
 НА СЛА ДХНТЕ ОУГОВА МНОЕ ВАМЪ.
 БОУДНЖЕ ВЪ СѢМЪ НАМЪ ОУЛХЧНТИ СЛАВЕ
 ШЕ КСОУПМО ДЦА И СПА И СТГО ДХА.
 И ПІИИ И ГРМО Н ВЪ ВЪКЫ ВЪ КШ А

27. Јован Поп-Христов, Служба и житие на св. Гаврил Лесновски,
1868 г., 166

